

Հաստատում եմ՝

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի տնօրեն Արսեն Բոբոխյան

ԿԱՐԾԻՔ

Թ.00.05 «Կրոնի տեսություն և պատմություն» (պատմական գիտություններ)

մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճանի հայցման
համար Վիկտորիա Ալեքսանդրի Առաքելովայի «Եզդիականությունը որպես
մերձավորարևելյան ոչ դոգմատիկ միջավայրի երևույթ» գիտական զեկուցման մասին

Վիկտորիա Ալեքսանդրի Առաքելովայի «Եզդիականությունը որպես
մերձավորարևելյան ոչ դոգմատիկ միջավայրի երևույթ» թեմայով գիտական
զեկուցումը նվիրված է եզդիականության՝ որպես յուրահատուկ էթնոկոնֆեսիոնալ և
կրոնագիտական երևույթի, համապարփակ տեսական, պատմական և
համեմատական վերլուծությանը: Աշխատանքը հավակնում է ոչ միայն եզդիական
կրոնական համակարգի ներհամակարգային մեկնաբանությանը, այլև դրա
տեղադրմանը Մերձավոր Արևելքի ոչ դոգմատիկ կրոնական միջավայրի լայն
շրջանակում՝ ընդգրկելով սուֆիզմը, ծայրահեղ շիական հոսանքները և
գնոստիկական ավանդույթները:

Աշխատանքի արդիականությունը կասկածի տեղիք չի տալիս:
Եզդիականությունը երկար ժամանակ գտնվել է գիտական հետաքրքրության
լուսանցքում՝ պայմանավորված աղբյուրների փակ բնույթով, լեզվական

բարդություններով և քաղաքական-աշխարհաքաղաքական գործոններով: Միևնույն ժամանակ, վերջին տասնամյակների զարգացումները, մասնավորապես եզդիների հանդեպ իրականացված բռնությունները Մերձավոր Արևելքում, է՛լ ավելի են ընդգծել այս կրոնական համակարգի խորքային ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը: Այս համատեքստում Առաքելովայի աշխատանքը կարևոր ներդրում է ոչ միայն կրոնագիտության, այլև մշակութային մարդաբանության և մերձավորարևելյան հետազոտությունների ոլորտներում:

Գիտական զեկուցման ներածությունում հստակ ձևակերպված են հետազոտության նպատակը, խնդիրները, առարկան և մեթոդաբանական հիմքերը: Հեղինակը հիմնվում է դասական կրոնագիտական (Մ. Էլիադե, Ռ. Օտտո, Գ. վան դեր Լեուվ) և կառուցվածքաբանական մոտեցումների վրա՝ դրանք համադրելով ժամանակակից հերմենևտիկական, մարդաբանական և կոգնիտիվ կրոնագիտական մեթոդների հետ: Այս մեթոդաբանական համադրությունը հնարավորություն է տալիս խուսափել ինչպես ռեդուկցիոնիզմից, այնպես էլ պարզ համեմատական նմանությունների մեխանիկական շարադրումից:

Աշխատանքի առաջին գլուխը նվիրված է եզդիականության մեջ սուֆիական տարրերի վերլուծությանը: Հեղինակը հիմնավոր կերպով ցույց է տալիս, որ եզդիականությունը ծագել է սուֆիական ադավիայի օրդենի միջավայրում և պահպանել է դրա մի շարք հիմնարար գաղափարներ՝ վերաիմաստավորված և սակրալացված ձևով: Առանձնակի արժեքավոր է շեյխ Ադիի կերպարի վերլուծությունը՝ որպես պատմական անձից աստվածացված սուբյեկտի անցման օրինակ, ինչը բացահայտում է ոչ դոգմատիկ համակարգերի ներքին դինամիկան:

Երկրորդ գլուխը կենտրոնացած է եզդիականության և ծայրահեղ շիական հոսանքների (ghulāt) գաղափարական զուգահեռների վրա: Այստեղ հեղինակը զգուշությամբ և գիտական հավասարակշռությամբ է մոտենում համեմատությանը՝ խուսափելով ուղղակի ազդեցությունների չհիմնավորված պնդումներից: Կարևոր է այն դիտարկումը, ըստ որի՝ նմանությունները պետք է բացատրել ոչ թե

փոխառություններով, այլ ընդհանուր ոչ դոգմատիկ կրոնական դաշտի ներսում
ձևավորված տիպաբանական ընդհանրություններով:

Երրորդ գլուխը նվիրված է եզդիականության և գնոստիկական ավանդույթների
հարաբերակցությանը: Մանթեական և մանիքեական նյութերի համադրությունը
եզդիական դոկտրինալ պատկերացումների հետ ներկայացված է խորությամբ և
աղբյուրագիտական բարձր մշակությամբ: Հեղինակի այն եզրակացությունը, որ
գնոստիկական տարրերը եզդիականություն են ներթափանցել միջնորդավորված
ուղիներով, առավել հավանական և գիտականորեն հիմնավորված է:

Աշխատանքի գիտական նորարարությունը կայանում է «ոչ դոգմատիկ
կրոնական միջավայր» հասկացության տեսական ձևակերպման և դրա կիրառման
մեջ եզդիականության վերլուծության համար: Եզդիականությունը առաջին անգամ
ներկայացվում է ոչ թե որպես մեկուսացված կրոնական համակարգ, այլ որպես
կայուն մոդել, որը ձևավորվել է մերձավորարևելյան լայն կրոնական միջավայրի
ներսում:

Միևնույն ժամանակ, աշխատանքը գերծ չէ որոշ թերություններից և վիճարկելի
պահերից, որոնց վրա նպատակահարմար ենք համարում հրավիրել հեղինակի
ուշադրությունը:

Աշխատանքի թերությունների և առավել արժեքավոր մոտեցումների
ընդլայնված քննարկում

Չնայած Վիկտորիա Առաքելովայի գիտական զեկուցման ընդհանուր բարձր
գիտական մակարդակին, տեսական հագեցվածությանը և ակնհայտ նորարարական
ներուժին, աշխատանքը, ինչպես ցանկացած խոշորածավալ և հավակնոտ
հետազոտություն, գերծ չէ որոշ վիճարկելի պահերից և կառուցվածքային
բացթողումներից: Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է ընդգծել այն առանցքային
մոտեցումները և դիտանկյունները, որոնք աշխատանքը դարձնում են բացառիկ
նշանակություն ունեցող ոչ միայն եզդագիտության, այլև ընդհանրապես
կրոնագիտության և ազգագրության համար:

Ա. Թերություններ

1. Թեև «ոչ դոգմատիկ կրոնական միջավայր» հասկացությունը աշխատանքի առանցքային տեսական նորամուծություններից է (էջ 5, 9), այն մի շարք հատվածներում կիրառվում է չափազանց ընդգրկուն իմաստով: Հեղինակը ներառում է այդ դաշտի մեջ սուֆիզմը, ծայրահեղ շիական հոսանքները և գնոստիկական համակարգերը՝ շեշտելով դրանց ընդհանուր կառուցվածքային հատկանիշները (էջ 6): Սակայն որոշ դեպքերում մտնում է բաց հարցը, թե որ պահից սկսած «ոչ դոգմատիկությունը» դադարում է լինել վերլուծական գործիք և վերածվում ընդհանրացնող հովանոցի, որի տակ հայտնվում են չափազանց տարբեր պատմական և ինստիտուցիոնալ երևույթներ: Մասնավորապես, սուֆիզմի՝ որպես իսլամի ներսում հետազայում ինստիտուցիոնալացված ուղղության (էջ 19–20), ներառումը նույն տիպաբանական հարթության մեջ փակ էթնոկոնֆեսիոնալ համակարգերի հետ պահանջում է հավելյալ տեսական ճշգրտումներ:

2. Աշխատանքի մի շարք բաժիններում, հատկապես գնոստիկական զուգահեռներին նվիրված հատվածներում (էջ 65–75), տեսական քննարկումները զգալիորեն գերակշռում են բուն եզդիական նյութի կոնկրետ վերլուծությանը: Թեև հեղինակը ցուցաբերում է բացառիկ տիրապետում գնոստիկական ավանդույթների աղբյուրներին (մանդեական, մանիքեական), որոշ դեպքերում եզդիական տեքստերի և դաշտային նյութի հետ ուղիղ համադրությունը մտնում է ոչ բավարար կերպով արտահայտված: Սա կարող է ընթերցողի մոտ ստեղծել տպավորություն, որ համեմատությունը կառուցվում է առավելապես գաղափարական տիպաբանության, քան կոնկրետ մշակութային մեխանիզմների վրա:

3. Թեև աշխատանքը հիմնավորված կերպով կենտրոնանում է եզդիականության դոկտրինալ հիմքերի վրա, ժամանակակից եզդիական ինքնության սոցիալ-մշակութային վերափոխումները, հատկապես սիյուռքի պայմաններում, մտնում են լուսանցքում: Մինչդեռ հենց հեղինակի կողմից նշվում է, որ եզդիական կրոնը

հանդիսանում է ինքնության հիմնական մարկեր (էջ 4): Այս տեսանկյունից ցանկալի կլիներ առանձին անդրադարձ՝ արդի քաղաքական բռնությունների, միգրացիայի և եվրոպական միջավայրում եզդիականության վերախմաստավորման հարցերին:

4. Գլուխ երկրորդում քննարկվում է ծայրահեղ շիիզմի զուգահեռները եզդիականության հետ, մասնավորապես դիտարկվում են Ալի-ով կողմնորոշված համայնքները, այդ թվում՝ Իրանի արևմուտքի և Իրաքի հյուսիսի Ահլ-ի-հակ, Ալի իլահի, Յուլ-ուշադի կոչվող խմբերի: Կարծում ենք ճիշտ կլիներ հիշել նաև, որ այդ խմբերը 19 դարի հայ պատմագիրների կողմից անընդհատ հիշատակվել են նաև Օսմանյան կայսրության տարածքում՝ գլխավորապես Դիարբեքիրի, Էրզրումի վիլայեթներում, Եփրատի ավերին, զագախոս ավելիների և սուննի քրմանջախոս և զագախոս քրդերի հարևանությամբ (օրինակ՝ Ղևոնդ Ալիշան, Սրվանձտյանց)՝ ակնհայտորեն որպես կրոնական ուղղությամբ սեփական ինքնության կրողներ: Սա, գուցե, այնքան էլ կարևոր չէ եզդիիզմի խորքային կրոնական վերլուծության դիտանկյունից, բայց կարևոր է 19 դ. Օսմանյան կայսրության մեջ հատկապես էթնոսոցիալական գործընթացների դիտանկյունից, մասնավորապես 15 դարից հետո Արևմտյան Հայաստանի տարածքում քրդախոս ցեղերի կողմից ստեղծված Էրզրումի հյուքմեթության՝ փաստացի ինքնիշխան տիրապետության պայմաններում:

5. Չնայած գիտական զեկուցման լեզվական ընդհանուր մակարդակը բարձր է, առկա են որոշ ոճական անհարթություններ և չափազանց երկար նախադասություններ (օրինակ՝ էջ 16), որոնք դժվարացնում են ընկալումը: Սա, սակայն, տեխնիկական բնույթի խնդիր է և հեշտությամբ շտկելի է հրատարակության պատրաստման փուլում:

Բ. Առավել արժեքավոր մոտեցումներ և դիտանկյուններ

1. Եզդիականության դիտարկումը որպես ինքնուրույն ոչ դոգմատիկ համակարգ

Աշխատանքի ամենաարժեքավոր ձեռքբերումներից է եզդիականության դիտարկումը ոչ թե որպես «սուֆիզմի Վասցուրդ» կամ «գնոստիկական ազդեցությունների արդյունք», այլ որպես կայացած և ինքնուրույն կրոնական համակարգ (էջ 8–9): Հեղինակը հետևողականորեն խուսափում է ռեդուկցիոնիստական մոտեցումներից՝ ընդգծելով եզդիական դոկտրինայի ներքին ամբողջականությունը:

2. Սուֆիզմի հետ կապերի խորքային և հավասարակշռված վերլուծությունը

Սուֆիզմի ազդեցության քննարկումը (էջ 19–26) առանձնանում է իր նրբությամբ: Հեղինակը ցույց է տալիս ոչ միայն գաղափարական փոխառությունները, այլև դրանց սեմանտիկ վերախմաստավորումը եզդիական միջավայրում, մասնավորապես՝ սատանայի ապոլոգիայի և Մալաքե Թավուսի կերպարի ձևավորման համատեքստում (էջ 16–17):

3. Ծայրահեղ շիական հոսանքների հետ տիպաբանական համեմատությունը

Եզդիականության և ghulāt հոսանքների միջև զուգահեռները (էջ 12, 20) ներկայացված են չափազանց զգուշավոր ձևով: Հեղինակը հստակ նշում է, որ խոսքը պատմական շփումների մասին չէ, այլ նույն տարածաշրջանային կրոնական դաշտում ձևավորված գաղափարական համընկնումների:

4. Գնոստիկական նյութի բացառիկ ընդգրկում և մեկնաբանում

Գնոստիկական ավանդույթների՝ մանդեական և մանիքեական, ներգրավումը (էջ 65–75) եզդագիտության համար հազվադեպ և չափազանց արժեքավոր քայլ է: Հեղինակը ցույց է տալիս, որ գնոստիկական տարրերը եզդիականության մեջ հայտնվում են ոչ ուղղակիորեն, այլ միջնորդավորված իսլամական եզոթերիկ հոսանքների միջոցով (էջ 12–13):

5. «Ոչ դոգմատիկ միջավայր» հասկացության տեսական ներդրումը

Վերջապես, աշխատանքի կարևորագույն ներդրումներից է «ոչ դոգմատիկ միջավայր» հասկացության ձևակերպումը որպես անկախ հետազոտական կոնստրուկտ (էջ 6, 9): Այս մոտեցումը բացում է նոր հնարավորություններ ոչ միայն եզդիականության, այլև ալեիականության, նուսայրիականության և այլ մերձավորարևելյան կրոնական համակարգերի ուսումնասիրության համար:

Եզրակացություն

Ամփոփելով՝ կարելի է վստահորեն նշել, որ նշված թերությունները որևէ կերպ չեն նվազեցնում Վիկտորիա Առաքելովայի գիտական զեկուցման ընդհանուր բարձր գիտական արժեքը: Ընդհակառակը, դրանք վերաբերում են առավելապես տեսական խորացման և կառուցվածքային հղկման հնարավորություններին: Աշխատանքի առավել արժեքավոր մոտեցումները այն դարձնում են հիմնարար նշանակություն ունեցող ուսումնասիրություն, որը զգալի ներդրում է կատարում ոչ միայն եզդագիտության, այլև Մերձավոր Արևելքի կրոնական համակարգերի համեմատական ուսումնասիրության ոլորտում:

Վիկտորիա Առաքելովայի գիտական զեկուցումը համապատասխանում է գիտության դոկտորի աստիճան հայցելու գիտական զեկուցումներին առաջադրվող պահանջներին, իսկ հեղինակն արժանի է Թ.00.05 «Կրոնի տեսություն և պատմություն» (պատմական գիտություններ) մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանին:

Կարծիքը հաստատվել է ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Մշակութային մարդաբանության բաժնի առցանց նիստում (19 հունվարի 2026 թ.):

Քննարկմանը մասնակցել են բաժնի աշխատակիցներ Լևոն Աբրահամյանը, Գրիգորի Այվազյանը, Տիգրան Սարգսյանը, Նարինե Շամամյանը, Անայա

Դիլանյանը, Լիլիթ Ղազարյանը, Հասմիկ Կնյազյանը, Արգամ Երանոսյանը, Նելլի Մանուչարյանը, Ադասի Թադևոսյանը, Սմբատ Հակոբյանը, Գոհար Ստեփանյանը, Հրանուշ Խառատյանը, Գայանե Շազոյանը:

Մշակութային մարդաբանության բաժնի վարիչ, պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ՝

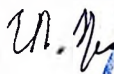

Լևոն Արքահամյան

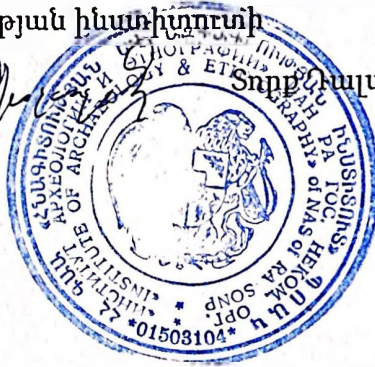
Լ. Արքահամյանի ստորագրությունը հաստատում եմ՝

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի

գիտական գծով փոխտնօրեն՝

Տոթ Գալալյան

20.01.2026 թ.